

ਧਰਮ ਯਾ ਮਜ਼ਹਬ

ਭਾਗ-9

ਨਿਕੇ ਬੱਚੇ (baby) ਨੂੰ ਮਾਂ—ਆਪਣੀ ਪਿਆਰ-ਰੂਪੀ ‘ਮਮਤਾ’ ਨਾਲ ਸੰਭਾਲਦੀ, ਪਾਲਦੀ-ਪੋਸਦੀ ਅਤੇ ਲਾਡ-ਲਡਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਪਰ ਉਸ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜੇਕਰ ਨਰਸ (nurse) ਜਾਂ ਆਯਾ ਨੇ ਪਾਲਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਬੱਚੇ ਦੀ ਪਾਲਣ-ਪੋਸਣ ਚੰਗੇਰੀ ਹੋਵੇਗੀ—ਪਰ ‘ਬੱਚਾ’, ਮਾਂ ਦੀ ‘ਮਮਤਾ’ ਵਾਲੀ ਕੋਮਲ ਤੇ ਨਿਘੀ ਪਿਆਰ-ਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਅਸੀਸਾਂ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਰਹੇਗਾ। ਇਸ ‘ਮਾਂ ਪਿਆਰ’ ਦੀ ‘ਮਮਤਾ ਤੋਂ ਬਗੈਰ’, ਬੱਚੇ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਅਤੇ ‘ਜੀਵਨ’ ਕੋਰਾ, ਫੋਕਾ ਤੇ ਅਧੂਰਾ ਰਹੇਗਾ।

“ਪੀਉ ਦੇ ਨਾਂਹ ਪਿਆਰ ਤੁਲਿ ਨਾ ਫੁਫੀ ਨਾ ਪਿਤੀਏ ਤਾਏ ।

ਮਾਉ ਹੇਤੁ ਨ ਪੁਜਨੀ ਹੇਤੁ ਨ ਮਾਮੇ ਮਾਸੀ ਜਾਏ ।”

(ਵਾ: ਭਾ: ਗੁ: 39/20)

ਇਸ ਮਿਸਾਲ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿਧ ਹੋਇਆ ਕਿ ਦੈਵੀ, ਕੋਮਲ, ਪ੍ਰੇਮ-ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਬਗੈਰ, ਧਾਰਮਿਕ ਜੀਵਨ, ਕੋਰਾ, ਫੋਕਾ ਅਤੇ ਅਧੂਰਾ ਰਹੇਗਾ।

ਆਤਮਿਕ ਪ੍ਰੇਮ-ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਬਗੈਰ, ਅਨੇਕਾਂ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਧਾਰਮਿਕ ਕਰਮ-ਕਿਰਿਆ—

ਕੋਰੇ

ਰਸਮੀ

ਫਿਕੇ

ਅਧੂਰੇ

‘ਬਾਦ ਸੀਗਾਰ’

‘ਫੋਕਟ ਫੋਕਟਈਆ’

ਬੱਧਾ-ਚੱਟੀ
ਦੇਖਾ-ਦੇਖੀ
ਗੀਸੋ-ਗੀਸੀ
ਹਉਮੈ-ਵੇੜੇ
'ਕੂੜ-ਕਿਰਿਆ'

‘ਦੂਜੇ ਭਾਉ’ ਵਾਲੇ ‘ਮੁਰਦਾ ਸਾਧਨ’ ਹੀ ਬਣੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

‘ਮਾਂ’ ਅਤੇ ‘ਬੱਚੇ’ ਵਿਚਕਾਰ — ‘ਮਮਤਾ’ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ-ਡੋਰੀ ਦਾ ‘ਨਾਤਾ’ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਪ੍ਰੀਤ ਡੋਰੀ ਢਿੱਲੀ ਪੈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ‘ਮਾਂ-ਪੁੱਤ’ ਦਾ ਨਾਤਾ ਭੀ ਢਿੱਲਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਬੱਚਾ ‘ਮਾਂ-ਪਿਆਰ’ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਜੇ ਮਨੁਖ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ, ਇਲਾਹੀ ‘ਪ੍ਰੀਤ-ਡੋਰੀ’ ਢਿੱਲੀ ਪੈ ਜਾਵੇ ਯਾ ਟੁਟ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੀਵ — ਇਲਾਹੀ ‘ਪ੍ਰੇਮ-ਸਵੈਪਨਾ’ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ‘ਭੁਲਾ’ ਜਾਂ ‘ਗੁਆਚਾ’ ਹੋਇਆ ‘ਮਨੁਖ’ (prodigal son) ਮਾਇਆ ਦੇ ਭਰਮ ਭੁਲਾਵੇ ਵਿਚ, ‘ਆਪ ਹੁਦਰਾ’ ਹੋ ਕੇ, ਜੋ ਭੀ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ — ਸੋ ਇਲਾਹੀ ਪ੍ਰੀਤ-ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ‘ਖਾਲੀ’ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

“ਪ੍ਰੀਤਿ ਨਹੀ ਜਉ ਨਾਮ ਸਿਉ ਤਉ ਏਉ ਕਰਮ ਬਿਕਾਰ ॥”

(ਪੰਨਾ-252)

“ਨਾਮ ਸੰਗਿ ਮਨਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ਨ ਲਾਵੈ ॥

ਕੋਟਿ ਕਰਮ ਕਰਤੋ ਨਰਕਿ ਜਾਵੈ ॥

(ਪੰਨਾ-240)

“ਸੋਈ ਮਲੀਨੁ ਦੀਨੁ ਹੀਨੁ ਜਿਸੁ ਪ੍ਰਭੁ ਬਿਸਰਾਨਾ ॥”

(ਪੰਨਾ-813)

ਜਿਹੜੇ ਖਿਆਲ ਯਾ ਨਿਸਚੇ ਸਾਨੂੰ —

ਚੰਗੇ ਲਗਦੇ ਹਨ

ਭਾਉਂਦੇ ਹਨ

ਖਿੱਚ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸੁਤੇ-ਸਿਧ, ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ, ਅਣਜਾਣੇ ਹੀ —

ਮੁੜ-ਮੁੜ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਾਂ
ਸਿਮਰਦੇ ਹਾਂ
ਧਿਆਉਂਦੇ ਹਾਂ
ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ
ਅਭਿਆਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ

ਜਿਸ ਨਾਲ, ਉਹ ਖਿਆਲ ਜਾਂ ਨਿਸਚਾ ਸਾਡੇ ਮਨ, ਤਨ, ਹਿਰਦੇ, ਬੁੱਧੀ,
ਅੰਤਿਸ਼ਕਰਨ ਵਿਚ —

ਉਤਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ
ਧੱਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ
ਵੱਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ
ਰਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ —

ਈਰਖਾ
ਦਵੈਤ
ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ
ਤਅੱਸੁਬ
ਘਿਰਨਾ
ਸ਼ੱਕ
ਲੜਾਈਆਂ
ਝਗੜੇ
ਖਿਚੋਤਾਣ
ਜੁਲਮ

ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਹ ਸਭ ਸਾਡੇ ‘ਅੰਦਰਲੇ’ ਮਾਨਸਿਕ —

ਰਾਮ-ਰੌਲੇ
ਰੋਲ-ਘਚੋਲੇ
ਭੜਬੂ
ਖਿੱਚੋ-ਤਾਣ

ਦਾ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ‘ਅਕਸ’, ‘ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ’ ਅਤੇ ‘ਪ੍ਰਤੀਕ’ ਹੀ ਹੈ।

“ਜੈਸਾ ਸੇਵੈ ਤੈਸੇ ਹੋਇ ॥”

(ਪੰਨਾ-223)

(As you think—so you become)

ਅਨੁਸਾਰ — ਜਿਸ ‘ਖਿਆਲ’ ਯਾ ‘ਨਿਸਚੇ’ ਨੂੰ —

ਮੁੜ-ਮੁੜ ਯਾਦ ਕਰੀਏ

ਘੋਟੀਏ

ਅਰਾਧੀਏ

ਸਿਮਰੀਏ

ਅਭਿਆਸ ਕਰੀਏ

ਪਿਆਰ ਕਰੀਏ

ਉਹੋ ਖਿਆਲ ਯਾ ਨਿਸਚੇ ਹੀ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ‘ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ’ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਗਿਆਨ, ਇਸ਼ਟ, ਮੰਤ੍ਰ, ਕਰਮ, ਧਰਮ ਦੀ ‘ਬੁਨਿਆਦ’ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਹਕੀਕਤ ਇਹ ਹੈ, ਕਿ ਕਈ ਜਨਮਾਂ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਮਾਇਕੀ ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵੇ ਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਵਿਚ, ਤ੍ਰੈਗੁਣੀ ਮਾਇਕੀ-ਮੰਡਲ ਅੰਦਰ ਹੀ —

ਪਰਵਿਰਤ

ਗਲਤਾਨ

ਖੱਚਤ

ਹੋ ਕੇ, ‘ਝੂਠੀ’ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਹੀ —

ਸਿਮਰਦੇ

ਧਿਆਉਂਦੇ

ਅਭਿਆਸ ਕਰਦੇ

ਹੁਕਮ ਮੰਨਦੇ

ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਕਰਦੇ

ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ

ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ

ਆਏ ਹਾਂ।

ਗੱਲ ਕੀ, ਇਸੇ ‘ਝੂਠੀ ਮਾਇਆ’ ਨੂੰ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ,
ਜਿਵੇਂ ਕਿਤੇ ਇਸ ਬਿਨਾਂ, ਹੋਰ ਕੋਈ ‘ਸਚੁ’ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ!!

ਇਸ ਕਾਰਣ, ਇਹ ਕੂੜੀ ‘ਮਾਇਆ’, ਸਾਡੇ ਮਨ, ਤਨ, ਹਿਰਦੇ, ਬੁੱਧੀ
ਅਤੇ ਅੰਤਿਸ਼ਕਰਨ ਵਿਚ —

ਧਸ

ਵਸ

ਰਸ

ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ‘ਝੂਠੀ ਮਾਇਆ’ ਹੀ, ਸਾਡਾ —

ਇਸ਼ਟ

ਗੁਰੂ

ਰੱਬ

ਗਿਆਨ

ਧਿਆਨ

ਜੀਵਨ ਆਧਾਰ

ਪਿਆਰ

ਜੀਵਨ ਸੇਧ

ਧਰਮ

ਕਰਮ

ਜੀਵਨ

ਬਣ ਚੁਕੀ ਹੈ!

“ਦੁਬਿਧਾ ਰੋਗੁ ਸੁ ਅਧਿਕ ਵਡੇਰਾ ਮਾਇਆ ਕਾ ਮੁਹਤਾਜੁ ਭਇਆ ॥”

(ਪੰਨਾ-1153)

“ਪਲਚਿ ਪਲਚਿ ਸਗਲੀ ਮੁਈ ਝੂਠੈ ਧੰਧੈ ਮੋਹੁ ॥” (ਪੰਨਾ-133)

ਇਸੇ ਮਾਇਆ ਦੀ ਹੀ ਖਿਨ-ਖਿਨ, ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਅਤਿਅੰਤ ਸ਼ਰਧਾ

ਭਾਵਨੀ ਅਤੇ ਲਗਨ ਨਾਲ —

ਭਗਤੀ

ਪੂਜਾ

ਉਪਾਸ਼ਨਾ

ਘਾਲਨਾ

ਵਿਚ 'ਜੁਟੇ' ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ !

ਐਸੀ ਘੋਰ ਮਾਇਕੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਅੰਧ ਗੁਬਾਰ ਵਿਚ, ਜੇ ਅਸੀਂ ਕੋਈ 'ਧਰਮ' ਯਾ 'ਪਰਮਾਰਥ' ਅਪਨਾਉਂਦੇ ਭੀ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਉਹ ਭੀ —

ਓਪਰੇ ਜਿਹੇ ਮਨ ਨਾਲ

ਸ਼ਰਧਾ ਹੀਨ

ਭਾਵਨਾ ਹੀਨ

ਗਿਆਨ ਹੀਨ

ਦੇਖਾ ਦੇਖੀ

ਰੀਸੋ ਰੀਸੀ

ਦਿਖਾਵੇ ਲਈ

ਵਡਿਆਈ ਲਈ

ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਪੱਠੇ ਪਾਉਣ ਲਈ

ਝੂਠੀ ਤਸੱਲੀ ਲਈ

ਮਾਇਕੀ ਗਰਜਾਂ ਲਈ

ਸੁਆਰਥ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ

ਭੈੜੇ ਕਰਮਾਂ ਤੇ ਪੜਦਾ ਪਾਉਣ ਲਈ

ਪਾਪਾਂ ਨੂੰ ਢੱਕਣ ਲਈ

ਜਮਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ

ਨਰਕਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ

ਹੀ ਹੈ।

ਇਸ 'ਸੁਆਰਥੀ' — ਪ੍ਰਮਾਰਥਕ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ, ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਉਚੇਰੇ ਧਾਰਮਿਕ ਖਿਆਲ, ਗਿਆਨ, ਕਰਮ, ਧਰਮ,

ਓਪਰੇ
ਫੋਕੇ
ਬੇ-ਰਸੇ
ਵਾਧੂ
ਬੇ-ਲੋੜੇ
ਵਹਿਮ
ਗਲਤ

‘ਭਾਸਦੇ’ ਹਨ !

ਇਹੋ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ :-

ਪਾਠ
ਭਜਨ
ਕੀਰਤਨ
ਸਿਮਰਨ
ਸਮਾਧੀ

ਵਿਚ ਮਨੁਖ ਦਾ ਮਨ ਨਹੀਂ ਟਿਕਦਾ ਅਤੇ ਜੁੜਦਾ !

“ਸਾਰੇ ਦਿਨਸੁ ਮਜ਼ੂਰੀ ਕਰੈ ॥

ਹਰਿ ਸਿਮਰਨ ਕੀ ਵੇਲਾ ਬਜਰ ਸਿਰਿ ਪਰੈ ॥” (ਪੰਨਾ-1143)

“ਬੁਰੇ ਕਾਮ ਕਉ ਉਠਿ ਖਲੋਇਆ ॥

ਨਾਮ ਕੀ ਬੇਲਾ ਪੈ ਪੈ ਸੋਇਆ ॥.....

ਬਿਖੈ ਨਾਦ ਕਰਨ ਸੁਣਿ ਭੀਨਾ ॥

ਹਰਿ ਜਸੁ ਸੁਨਤ ਆਲਸੁ ਮਨਿ ਕੀਨਾ ॥” (ਪੰਨਾ-738)

“ਜਿਨ ਕੇ ਚਿਤ ਕਠੋਰ ਹਹਿ ਸੇ ਬਹਹਿ ਨ ਸਤਿਗੁਰ ਪਾਸਿ ॥

ਓਥੈ ਸਚੁ ਵਰਤਦਾ ਕੂੜਿਆਰਾ ਚਿਤ ਉਦਾਸਿ ॥

ਓਇ ਵਲੁਛਲੁ ਕਰਿ ਝਤਿ ਕਢਦੇ ਫਿਰਿ ਜਾਇ ਬਹਹਿ ਕੂੜਿਆਰਾ ਪਾਸਿ

॥

(ਪੰਨਾ-314)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਵਿਚ, ਆਪਣੇ ‘ਧਰਮ’ ਦੀ

ਨਿਖੇਧੀ
ਮਥੌਲ
ਹੇਠੀ
ਅਪਮਾਨ
ਨਿਰਾਦਰੀ
ਬਦਨਾਮੀ

ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਅਤੇ 'ਧਰਮ' ਨੂੰ :—

ਦਿਮਾਗੀ ਸੁਗਲ
ਸੌਦਾ-ਬਾਜ਼ੀ
ਦਿਮਾਗੀ ਅਫ਼ੀਮ
ਵਹਿਮ
ਪਖੰਡ
ਕਾਲਾ ਜਾਦੂ

ਹੀ ਸਮਝੀ ਬੈਠੇ ਹਾਂ !

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਜੇ ਕੋਈ ਸ਼ਰਧਾ-ਭਾਵਨੀ ਨਾਲ 'ਧਰਮ' ਧਾਰਦਾ ਭੀ ਹੈ, ਤਾਂ 'ਧਰਮ' ਦੇ 'ਅਧਿਆਤਮਕ-ਪੱਖ' ਦਾ ਪੂਰਨ 'ਅਨੁਭਵੀ-ਗਿਆਨ' ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ — ਜਗਿਆਸੂ, ਆਪਣੇ 'ਆਤਮ-ਪੰਧ' ਵਿਚ 'ਭਟਕਦਾ' ਫਿਰਦਾ ਹੈ।

ਐਸੇ ਜਗਿਆਸੂ, ਪਾਠ, ਪੂਜਾ, ਹਠ, ਧਰਮ, ਕਰਮ, ਕਿਰਿਆ ਦੁਆਰਾ ਘਾਲਨਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਕਰਦੇ ਹਨ — ਪਰ 'ਆਤਮਿਕ ਧਰਮ' ਦੀ ਸੇਧ, ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਸੋਝੀ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ, ਉਹ ਭੀ ਮਾਇਕੀ ਮੰਡਲ ਦੇ ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵੇ ਵਿਚ ਹੀ, ਭੰਬਲ-ਭੂਸੇ ਖਾਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ !

ਇਹ ਆਪਣੀ ਘਾਲਨਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉਤੇ :—

ਆਤਮਿਕ ਤਰੱਕੀ ਮੰਨੀ ਬੈਠੇ ਹਨ
'ਨੇਕ' ਬਣੇ ਬੈਠੇ ਹਨ
'ਭਲੇ-ਭਲੇਰੇ' ਬਣ ਬੈਠੇ ਹਨ
'ਗਿਆਨੀ-ਧਿਆਨੀ' ਬਣੇ ਬੈਠੇ ਹਨ

ਪੀਰ ਫ਼ਕੀਰ, ਅਉਲੀਏ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ
 ਸਾਧ, ਸੰਤ, ਭਗਤ ਬਣ ਬੈਠਦੇ ਹਨ
 ਰਿਧੀਆਂ ਸਿਧੀਆਂ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਂਦੇ ਹਨ
 ਅਗਮ ਨਿਗਮ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਸਦੇ ਹਨ
 ਵਰ-ਸਰਾਪ ਦਿੰਦੇ ਹਨ

ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਮਾਨਸਿਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ, ਸਿਰਫ 'ਹਉਂ-ਧਾਰੀ' ਕਰਮ-
 ਕਿਰਿਆ ਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ —

“ਹਉ ਵਿਚਿ ਸਚਿਆਰੁ ਕੂੜਿਆਰੁ ॥
 ਹਉ ਵਿਚਿ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਵੀਚਾਰੁ ॥” (ਪੰਨਾ-466)

“ਸਿਧੁ ਹੋਵਾ ਸਿਧਿ ਲਾਈ ਰਿਧਿ ਆਖਾ ਆਉ ॥
 ਗੁਪਤੁ ਪਰਗਟੁ ਹੋਇ ਬੈਸਾ ਲੋਕੁ ਰਾਖੈ ਭਾਉ ॥
 ਮਤੁ ਦੇਖਿ ਭੂਲਾ ਵੀਸਰੈ ਤੇਰਾ ਚਿਤਿ ਨ ਆਵੈ ਨਾਉ ॥”
 (ਪੰਨਾ-14)

“ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ਸਭੁ ਮੋਹੁ ਹੈ ਨਾਮੁ ਨ ਵਸੈ ਮਨਿ ਆਇ ॥”
 (ਪੰਨਾ-593)

“ਕੋਟਿ ਕਰਮ ਕਰੈ ਹਉ ਧਾਰੇ ॥
 ਸ੍ਰਮੁ ਪਾਵੈ ਸਗਲੇ ਬਿਰਥਾਰੇ ॥” (ਪੰਨਾ-278)

“ਨਾਮ ਸੰਗਿ ਮਨਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ਨ ਲਾਵੈ ॥
 ਕੋਟਿ ਕਰਮ ਕਰਤੋ ਨਰਕਿ ਜਾਵੈ ॥” (ਪੰਨਾ-240)

“ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਪੈਨਣੁ ਖਾਣੁ ਸਭੁ ਬਾਦਿ ਹੈ
 ਧਿਗੁ ਸਿਧੀ ਧਿਗੁ ਕਰਮਾਤਿ ॥” (ਪੰਨਾ-650)

‘ਹਉਂ-ਧਾਰੀ’ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਕ ਹੋਰ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ
 ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵੀ ਹੈ, ਜੋ ‘ਧਰਮ’ ਨੂੰ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਤੀਖਣ ਬੁੱਧੀ ਨਾਲ :—

ਪੜਨਾ-ਪੜਾਉਣਾ
 ਸਮਝਨਾ-ਸਮਝਾਉਣਾ

ਗਿਆਨ-ਘੋਟਣਾ
 ਫਿਲੌਸਫੀਆਂ-ਘੋਟਣੀਆਂ

ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਕਰਨਾ
 ਦਿਮਾਗੀ ਸਿੰਗ ਅੜਾਉਣੇ
 ਵਿਦਵਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਨਾ
 ਵਾਲ ਦੀ ਖੱਲ ਉਤਾਰਨੀ
 ਦਿਮਾਗੀ ਸੁਗਲ
 ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ
 ਨੇਕੀ ਕਰਨੀ
 ਪਰਉਪਕਾਰ ਕਰਨੇ
 ਪੁੰਨ-ਦਾਨ ਕਰਨੇ
 ਹਸਪਤਾਲ ਖੋਲਣੇ
 ਮੰਦਰ ਬਣਾਉਣੇ
 ਸਕੂਲ ਕਾਲਜ ਖੋਲਣੇ
 ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਆਂ ਖੋਲਣੀਆਂ
 ਗੀਡਿੰਗ-ਰੂਮ ਬਣਾਉਣੇ
 ਗਿਆਨ ਸਦਨ ਖੋਲਣੇ
 ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ
 ਸੈਮੀਨਾਰ ਕਰਨੇ

ਹੀ, ‘ਇਲਾਹੀ ਧਰਮ’ ਸਮਝੀ ਬੈਠੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਐਸੇ ਲੋਕ ਏਸੇ ਵਿਚ
 ‘ਸੰਤੁਸ਼ਟ’ ਹੀ ਨਹੀਂ — ਬਲਕਿ ‘ਸੂਖਮ ਹਉਮੈ’ ਵਿਚ ‘ਭਲੇ-ਭਲੇਰੇ’,
 ‘ਨੇਕ’, ‘ਪਰਉਪਕਾਰੀ’ ਬਣਕੇ, ਆਫਰੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ !

“ਹਉਮੈ ਵਿਚਿ ਸੇਵਾ ਨ ਹੋਵਈ ਤਾ ਮਨੁ ਬਿਰਥਾ ਜਾਇ ॥...”

“ਹਉਮੈ ਵਿਚਿ ਭਗਤਿ ਨ ਹੋਵਈ ਹੁਕਮੁ ਨ ਬੁਝਿਆ ਜਾਇ ॥”

(ਪੰਨਾ-560)

“ਹਉਮੈ ਵਿਚਿ ਸਭਿ ਪੜਿ ਥਕੇ ਦੂਜੈ ਭਾਇ ਖੁਆਰੁ ॥”

(ਪੰਨਾ-650)

“ਵਿਣੁ ਪਾਰਸੈ ਪੂਜ ਨ ਹੋਵਈ ਵਿਣੁ ਮਨ ਪਰਚੇ ਅਵਰਾ ਸਮਝਾਏ ॥

ਗੁਰੂ ਸਦਾਏ ਅਗਿਆਨੀ ਅੰਧਾ ਕਿਸੁ ਓਹੁ ਮਾਰਗਿ ਪਾਏ ॥”

ਧਾਰਮਿਕ ਸਭਾ-ਸੁਸਾਇਟੀਆਂ, ਅਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ (institutions)
ਵਿਦਿਅਕ-ਅਸਥਾਨ ਬਣਾ ਕੇ, ਲੇਖ-ਕਿਤਾਬਾਂ ਛਪਵਾ ਕੇ—

ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਬਣਨਾ
ਭਲੇ-ਭਲੇਰੇ ਬਣਨਾ
ਪਾਰਗਰਾਮੀ ਬਣਨਾ
'ਮੁਖੀ' ਕਾਰਕੁਨ ਬਣਨਾ
ਕਰਤਾ-ਧਰਤਾ ਬਣਨਾ
'ਕੁਰਸੀ' ਲਈ ਲੜਨਾ
ਖਿਚੋ ਤਾਣ ਵਧਾਉਣੀ
ਪਾਰਟੀ-ਬਾਜ਼ੀ ਰਚਾਉਣੀ
ਦਿਮਾਗੀ ਸਿੰਗ ਅੜਾਉਣੇ
ਵੈਰ ਵਿਰੋਧ ਵਧਾਉਣੇ
ਰਾਮ-ਰੌਲਾ ਪਾਉਣਾ
ਨਿਜੀ ਸੁਆਰਥ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਨੀ
'ਹਉਮੈ' ਨੂੰ ਪੱਠੇ ਪਾਉਣੇ

ਹੀ 'ਧਰਮ' ਦੀ 'ਮੰਜ਼ਿਲ' ਸਮਝੀ ਬੈਠੀਆਂ ਹਨ।

ਇਹ ਭਟਕਣਾ ਤੇ ਭੁਲੇਖਾ ਜ਼ਾਹਰਾ ਤੌਰ ਤੇ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਿਖਾਈ
ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਕਈ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਜਗਿਆਸੂ ਨੇਕ-ਨੀਤੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਚੰਗੇਰੀ ਅਤੇ ਉਚੇ
ਰੀ 'ਸੇਵਾ' ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ,
ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸੂਖਮ 'ਹਉਮੈ' ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ, ਅਤੇ 'ਮਾਨਸਿਕ ਭੁਲੇ
ਖਾ' ਅਤੇ 'ਦਿਮਾਗੀ ਸੁਗਲ' ਹੈ।

“ਮਾਨ ਅਭਿਮਾਨ ਮੰਧੇ ਸੋ ਸੇਵਕੁ ਨਾਹੀ ॥....

ਕਹਨ ਕਹਾਵਨ ਇਹੁ ਕੀਰਤਿ ਕਰਲਾ ॥” (ਪੰਨਾ-51)

“ਸਤੀਆ ਮਨਿ ਸੰਤੋਖੁ ਉਪਜੈ ਦੇਣੈ ਕੈ ਵੀਚਾਰਿ ॥

ਦੇ ਦੇ ਮੰਗਹਿ ਸਹਸਾ ਗੁਣਾ ਸੋਭ ਕਰੇ ਸੰਸਾਰੁ ॥” (ਪੰਨਾ-466)

“ਤੀਰਥ ਬਰਤ ਅਰੁ ਦਾਨ ਕਰਿ ਮਨ ਮੈ ਧਰੈ ਗੁਮਾਨੁ ॥
ਨਾਨਕ ਨਿਹਫਲ ਜਾਤ ਤਿਹ ਜਿਉ ਕੁੰਚਰ ਇਸਨਾਨੁ ॥”

(ਪੰਨਾ-1428)

ਨ ਭੀਜੈ ਰਾਗੀ ਨਾਦੀ ਬੇਦਿ ॥ ਨ ਭੀਜੈ ਸੁਰਤੀ ਗਿਆਨੀ ਜੋਗਿ ॥”

(ਪੰਨਾ-1237)

“ਕੋਟਿ ਕਰਮ ਕਰੈ ਹਉ ਧਾਰੇ ॥ ਸ੍ਰਮੁ ਪਾਵੈ ਸਗਲੇ ਬਿਰਥਾਰੇ ॥”

(ਪੰਨਾ-278)

“ਪੜਿ ਪੜਿ ਗਡੀ ਲਦੀਅਹਿ, ਪੜਿ ਪੜਿ ਭਰੀਅਹਿ ਸਾਥ ॥

ਪੜਿ ਪੜਿ ਬੇੜੀ ਪਾਈਐ ਪੜਿ ਪੜਿ ਗਡੀਅਹਿ ਖਾਤ ॥

ਪੜੀਅਹਿ ਜੇਤੇ ਬਰਸ ਬਰਸ ਪੜੀਅਹਿ ਜੇਤੇ ਮਾਸ ॥

ਪੜੀਐ ਜੇਤੀ ਆਰਜਾ ਪੜੀਅਹਿ ਜੇਤੇ ਸਾਸ ॥

ਨਾਨਕ ਲੇਖੈ ਇਕ ਗਲ ਹੋਰੁ ਹਉਮੈ ਝਖਣਾ ਝਾਖ ॥”

(ਪੰਨਾ-467)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਆਤਮਿਕ ‘ਤਰੱਕੀ’ ਦੀ ਬਜਾਇ— ਇਹ ਜਗਿਆਸੂ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦਰਸਾਏ ‘ਆਤਮਿਕ ਧਰਮੁ’, ਯਾ ‘ਨਾਮ’ ਤੋਂ ‘ਦੁਰੇਡੇ’ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

‘ਅਮਲੀ’ ‘ਆਤਮਿਕ ਧਰਮੁ’ ਅਤੇ ਦਿਖਾਵੇ ਵਾਲੇ ‘ਓਪਰੇ ਧਰਮ’ ਵਿਚ ‘ਫਰਕ’ ਸਮਝਣ ਲਈ, ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਮਿਸਾਲ ਹੋਰ ਭੀ ਸਹਾਈ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ—

ਸ਼ਰਾਬੀ ਦੇ ਸਰੂਰ ਦੀ—

ਮਸਤੀ

ਬੇ-ਪ੍ਰਵਾਹੀ

ਉਤਸ਼ਾਹ

ਉਮਾਹ

ਹੌਸਲਾ

ਜੋਸ਼

ਨਿਰਭੈਤਾ

ਦਲੇਰੀ

ਧੱਕੜ-ਸ਼ਾਹੀ

ਹਉਮੈ

ਆਦਿ, ਦੀ 'ਨੀਵੀਂ ਰੰਗਤ' — ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਪਖ —

ਸੋਚਣੀ

ਬੋਲਣੀ

ਤੱਕਣੀ

ਕਰਨੀ

ਚਾਲ

ਅਦਾ

ਵਰਤਾਉ

ਦੁਆਰਾ-ਸਹਜ ਸੁਭਾਇ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ, ਮੱਲੋ-ਮੱਲੀ, ਉਭਰ ਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਨ, ਬੁੱਧੀ, ਚਿਤ, ਸਿਆਣਪ, ਡਰ, ਭੈ ਉਤੇ ਹਾਵੀ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਪਹਾਰੇ ਪ੍ਰਵਿਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਇਹ 'ਸਰੂਰ'-ਉਸ ਦੇ 'ਸ਼ਰਾਬੀ' ਹੋਣ ਦਾ

'ਸਾਖੀ' ਯਾ 'ਸਬੂਤ' ਹੈ।

ਜੇਕਰ ਇਹ 'ਸਰੂਰ' ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਸ਼ਰਾਬ ਨਹੀਂ ਪੀਤੀ ਯਾ ਕੁਰਲੀਆਂ ਹੀ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਗਈ। ਉਹ ਅਜੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਖਿਆਲੀ ਸੁਪਨੇ ਹੀ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਯਾ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ 'ਸਰੂਰ' ਉਸਦੇ 'ਦਿਮਾਗੀ ਸੁਗਲ' ਤਾਈਂ 'ਸੀਮਤ' ਹੈ।

ਨਸ਼ਾ ਕਿਵੇਂ ਚੜ੍ਹੇ ?

ਰੰਗ ਕਿਵੇਂ ਖਿੜੇ ?

ਮਸਤੀ ਕਿਵੇਂ ਆਵੇ ?

ਜੋਸ਼ ਕਿਵੇਂ ਚੜ੍ਹੇ ?

ਦਲੇਰੀ ਕਿਵੇਂ ਗੱਜੇ ?

‘ਸਰੂਰ’ ਦੀ ‘ਮਸਤੀ’ ਹੀ, ਸ਼ਰਾਬੀ ਦਾ

‘ਨਿਜੀ ਅਮਲੀ ਧਰਮ’ ਹੈ, ਅਤੇ

ਇਸ ਸਰੂਰ ਦਾ ‘ਰੰਗ-ਰਸ’ ਮਾਣਨਾ ਹੀ, ਉਸਦਾ

‘ਧਰਮ ਕਮਾਉਣਾ’ ਹੈ।

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਹੋਰ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਅਮਲੀ, ਕ੍ਰੋਧੀ, ਲੋਭੀ, ਚੋਰ, ਡਾਕੂ, ਵਿਭਚਾਰੀ, ਜੁਆਰੀਏ, ਸਮਗਲਰ, ਆਦਿ ਦੇ—‘ਨਿਜੀ-ਧਰਮ’ ਦੇ ਉਦਾਹਰਣ ਦਿਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ‘ਅਮਲੀ’—ਜੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਬਾਹਰਲਾ ‘ਧਰਮ’ ਧਾਰਦੇ ਭੀ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਓਪਰਾ ਜਿਹਾ ਦਿਖਾਵੇ ਲਈ ‘ਦਿਮਾਗੀ ਸ਼ੁਗਲ’ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵੈਰਾਗ ਭੀ ਦਿਮਾਗੀ ਵਲਵਲਿਆਂ ਦਾ ਉਬਾਲਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ‘ਗਧਾ-ਵੈਰਾਗ’ ਭੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

“ਦਿਲ ਬਹਿਲਾਨੇ ਕੇ ਲਿਏ,

ਗਾਲਿਬ ਯੇ ਖਿਆਲ ਅਛਾ ਹੈ।”

(ਗਾਲਿਬ)

ਮਨੁਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਯਾ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਕਾਰਣ ਉਸ ਦੀ ‘ਸੰਗਤ’ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਜੇਕਰ ਮਨੁਖ-ਸ਼ਰਾਬੀਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਨ ਨਾਲ ‘ਸ਼ਰਾਬੀ’ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ‘ਰੁਚੀ’ ਬਦਲ ਕੇ ਨੀਵੇਂ ਪਾਸੇ ਵਲ ਪਲਟਾ ਖਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਚੇਰੀ-ਚੰਗੇਰੀ, ‘ਦੈਵੀ ਸੰਗਤ’ ਉਸ ਦੀ ਰੁਚੀ ਪਲਟ ਕੇ ਉਚੇਰੀ ਬਣਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਵਤਾ ਯਾ ‘ਗੁਰਮੁਖ’ ਬਣਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

“ਜੋ ਜੈਸੀ ਸੰਗਤਿ ਮਿਲੈ ਸੋ ਤੈਸੇ ਫਲੁ ਖਾਇ ॥” (ਪੰਨਾ-1369)

ਕਬਹੂ ਸਾਧਸੰਗਤਿ ਇਹੁ ਪਾਵੈ ॥

ਉਸੁ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਬਹੁਰਿ ਨ ਆਵੈ ॥” (ਪੰਨਾ-278)

“ਸਾਧਸੰਗਿ ਬਿਨਸੈ ਸਭ ਸੰਗੁ ॥” (ਪੰਨਾ-281)

ਉਪਰਲੀ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਅਸਰ-ਦਾਇਕ ਅਤੇ ਦਾਮਨਿਕ (dynamic)

ਪਰਿਵਰਤਨ

ਤਬਦੀਲੀ

ਪਲਟਾ (transformation)

ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਲਗਾਤਾਰ :—

ਉਚੇਰੀ

ਚੰਗੇਰੀ

ਸੱਚੀ

ਸੁਚੀ

ਆਤਮਿਕ

ਪ੍ਰੇਮ ਸਵੈਪਨਾ

ਵਾਲੀ ‘ਸਾਧ ਸੰਗਤ’ ਅਤੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ।

“ਕਿਰਪਾ ਕਰੇ ਜਿਸੁ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਹੋਵੈ ਸਾਧੂ ਸੰਗੁ ॥

ਜਿਉ ਜਿਉ ਓਹੁ ਵਧਾਈਐ ਤਿਉ ਤਿਉ ਹਰਿ ਸਿਉ ਰੰਗੁ ॥”

(ਪੰਨਾ-71)

“ਸਾਧ ਕੈ ਸੰਗਿ ਮਿਟੇ ਸਭਿ ਰੋਗੁ ॥

(ਪੰਨਾ-272)

ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਸਾਧ ਰਿਦ ਬਸੈ ॥

ਨਾਨਕ ਉਧਰੈ ਸਾਧ ਸੁਨਿ ਰਸੈ ॥”

(ਪੰਨਾ-272)

ਸਾਧਸੰਗਿ ਸਰਪਰ ਨਿਸਤਰੈ ॥

(ਪੰਨਾ-272)

“ਸਾਧ ਕੈ ਸੰਗਿ ਮਾਇਆ ਤੇ ਭਿੰਨ ॥”

(ਪੰਨਾ-271)

ਦੂਜੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ, ਜੀਵ ਦੀ ‘ਬਿਰਤੀ’ ਨੂੰ—

‘ਹਉਮੈ’ ਵੇੜੇ ਮਾਇਕੀ ਮੰਡਲ

ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ

‘ਆਤਮ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਮੰਡਲ’ ਯਾ ‘ਨਾਮ’

ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਣ ਲਈ

‘ਸਾਧ ਸੰਗਤ’ ਅਤੇ

‘ਭਜੁ ਕੇਵਲ ਨਾਮ’, ਅਥਵਾ
‘ਅਟੁਟ ਸਿਮਰਨ’

ਦੀ ਕਮਾਈ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ।

ਤਦੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ —

“ਮਿਲੁ ਸਾਧਸੰਗਤਿ ਭਜੁ ਕੇਵਲ ਨਾਮ ॥” (ਪੰਨਾ-12)

“ਸਾਧ ਕੈ ਸੰਗਿ ਦ੍ਰਿੜੈ ਸਭਿ ਧਰਮ ॥” (ਪੰਨਾ-271)

ਸਰਬ ਧਰਮ ਮਹਿ ਸ੍ਰੇਸਟ ਧਰਮੁ ॥

ਹਰਿ ਕੋ ਨਾਮੁ ਜਪਿ ਨਿਰਮਲ ਕਰਮੁ ॥ (ਪੰਨਾ-266)

ਹੀ ਇਨਸਾਨ ਦਾ —

ਅਸਲੀ

ਅਮਲੀ

ਗੁਪਤ

ਇਕੋ-ਇਕ

ਸੱਚਾ

ਸਰਬੱਗ

ਵਿਸ਼ਵ

ਜੀਉਂਦਾ ਜਾਗਦਾ

ਰੁਣਝੁਣ ਲਾਉਂਦਾ

ਪ੍ਰੇਮ ਮਈ

ਰਸ-ਮਈ

ਚਾਉ-ਮਈ

‘ਆਤਮਿਕ ਧਰਮੁ’ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

(ਚਲਦਾ.....)

